Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties

> Retouradres Postbus 20011 2500 EA Den Haag

Aan de Voorzitter van de Tweede Kamer der Staten-Generaal
Postbus 20018
2500 EA DEN HAAG

Turfmarkt 147
2511 DP Den Haag
Postbus 20011
2500 EA Den Haag
www.rijksoverheid.nl

Onze referentie
2026-0000609289

Bijlage(n)
12

Datum 16 november 2026
Betreft Aanbieding Nota Ruimte: Nederland wordt niet groter, wel ruimer

Met groot genoegen bied ik uw Kamer namens het kabinet de Nota Ruimte aan. Met de Nota Ruimte heeft Nederland een nieuwe nationale visie op de fysieke leefomgeving voor de periode tot 2050 en met een doorkijk naar 2100. De Nota Ruimte is ons kompas om koersvast richting te kiezen en te bouwen aan een weerbaar en toekomstbestendig Nederland, met kansen voor álle inwoners in élke regio. De Nota Ruimte bevat de keuzes die nodig zijn om in Nederland ook op lange termijn prettig te kunnen wonen, werken en leven. Want Nederland wordt niet groter, maar door goede ruimtelijke ordening wel ruimer.

Bij het opstellen van een visie als deze ga je niet over één nacht ijs. De Nota Ruimte is daarom stapsgewijs tot stand gekomen gedurende ruim vier jaar. Ieder tussenproduct vormde aanleiding voor gesprek met medeoverheden en maatschappelijke partijen en uiteraard met uw Kamer. Iedere Nederlander, medeoverheid, belangengroep en instelling heeft de mogelijkheid gekregen om met zienswijzen te reageren, zowel op de Notitie Reikwijdte en Detailniveau aan het begin van het maaktraject, als richting het einde op de Ontwerp-Nota Ruimte.

Tegelijk met de Nota Ruimte bied ik u ook de Nota van Antwoord aan, met daarin de reactie op de zienswijzen die zijn ingediend op de Ontwerp-Nota Ruimte, en de aanvullingen op de planMER en passende beoordeling. Tot slot stuur ik de resultaten van verschillende onderzoeken mee.

Het belang van de Nota Ruimte
De ruimtelijke opgaven waarvoor ons land de komende decennia staat, zijn enorm. Als we niet actief sturen op de wijze waarop we deze opgaven een plek geven en daarbij slimme keuzes maken, zouden we meer ruimte nodig hebben dan Nederland te bieden heeft. Niet alleen in bijvoorbeeld aantallen woningen en alles wat daar aan voorzieningen en bereikbaarheid bij hoort, maar ook als het gaat om de veranderopgaven. Denk aan het maken van ruimte voor de bedrijvigheid van de toekomst, aan het bieden van ruimte aan Defensie om ons land veilig te houden, en aan het klaarmaken van landschap, steden en dorpen voor de effecten van klimaatverandering. Tegelijk vraagt alles wat er nu al is ook onze aandacht: bestaande infrastructuur, wijken, woningen, maar ook bestaande erfgoedwaarden en kwaliteiten. Wat we nieuw toevoegen, moet ook het bestaande beter maken.

De Nota Ruimte staat in een lange traditie van rijksplanologie. Nationale sturing op de ruimtelijke ordening lag aan de basis van de Afsluitdijk, de IJsselmeerpolders, het Groene Hart, de Deltawerken, moderne zeehavens, Ruimte

voor de Rivier, groeikernen, nieuwe steden en VINEX-wijken. Het is deze rijke traditie waarop de Nota Ruimte voortbouwt. Met nadrukkelijk integrale keuzes vormt de Nota Ruimte het nationale kader voor ontwikkelingen in de fysieke leefomgeving voor de periode tot 2050 en met een doorkijk naar 2100. De Nota Ruimte is bindend voor het Rijk, wat betekent dat het rijksbeleid zich langs de lijnen van de integrale keuzes uit de Nota Ruimte dient te ontwikkelen en toekomstige keuzes binnen deze kaders zullen passen. Voor medeoverheden is de Nota Ruimte richtinggevend. Dat betekent dat provincies, gemeenten en waterschappen in hun omgevingsbeleid rekening moeten houden met de aansluiting en inpassing van het regionale en lokale beleid ten opzichte van de Nota Ruimte.

Kiezen, combineren en creëren
De Nota Ruimte wil onze schaarse ruimte optimaal benutten, plek bieden aan alle belangrijke opgaven in de fysieke leefomgeving en bouwen aan nieuwe ruimtelijke kwaliteit. Dat doen we door te kiezen, te combineren en te creëren. Hierbij hanteren we water en bodem sturend als richtinggevend principe. In lijn met de Omgevingswet kijkt de Nota Ruimte breder dan de traditionele ruimtelijke onderwerpen en worden ook nationale keuzes gemaakt voor onder andere defensie, cultureel erfgoed, de industrie, de ondergrond, de Noordzee en voor een gezonde leefomgeving en milieukwaliteit. Met deze brede blik herneemt het Rijk de nationale regie op de fysieke leefomgeving met als doel om deze leefomgeving optimaal te benutten én te beschermen.

Kiezen
Ruimte in Nederland is schaars, terwijl de opgaven groot zijn. We zullen keuzes moeten maken over hoe, waar en waaraan we ruimte willen bieden. Want de druk op de ruimte zal alleen maar verder toenemen. Kiezen doet soms pijn, want niet alles past meer in ons land en zeker niet op de manier waarop we het gewend waren. Maar we hebben de plicht zoveel mogelijk te voorkomen dat we opgaven afwentelen op toekomstige generaties of dat we opgaven van het ene gebied afwentelen op een ander gebied. Dat leidt namelijk op termijn tot een verlies van kwaliteit van leven en hogere maatschappelijk kosten. Daarom maken we in de Nota Ruimte keuzes met als planhorizon 2050 en met een doorkijk richting 2100. Daarmee geven we richting aan de grote opgaven en laten we tegelijk ruimte voor aanpassing op langere termijn.

Combineren
De grote opgaven waarvoor we staan zijn niet alleen groot maar ook veelvormig. Vertrouwde oplossingen voldoen niet langer. Alleen door de ruimte slim te gebruiken kunnen we groeien met kwaliteit. Om die reden zoeken we naar mogelijkheden voor meervoudig ruimtegebruik: het combineren van opgaven en functies en ruimte-intensieve oplossingen. Combineren en de ruimte intensief gebruiken is niet altijd eenvoudig. Maar niet combineren leidt tot inefficiënt ruimtegebruik, waardoor we ruimte tekortkomen. Ook is niet combineren kostbaar. Ruimte is immers schaars en duur. Daarom kiezen we in de Nota Ruimte bijvoorbeeld voor wonen en werken in nabijheid van elkaar, op goed bereikbare plekken, hogere dichtheden, ruimte-efficiënte vormen van mobiliteit en natuur verweven met defensie en landbouw.

Creëren
Door kaders te stellen en richting te kiezen geven we ruimte om nieuwe kwaliteit te maken. We hebben heel Nederland nodig voor de ruimtelijke opgaven en tegelijkertijd bieden de ruimtelijke opgaven ook perspectief voor alle gebieden. Elke regio telt! Wat we nieuw creëren, bouwt voort op de huidige gebiedskenmerken, want juist die bepalen in hoge mate de kwaliteit van onze leefomgeving. Onze eeuwenlange ervaring met ontwerpen, veranderen en aanpassen, bouwen en maken grijpen we aan om onderscheidende ruimtelijke kwaliteit te behouden met gebiedskenmerken centraal. Zo creëren we de kwaliteit van morgen.

Door te kiezen, combineren en creëren gaan we met de Nota Ruimte werken aan meer woningen in aantrekkelijke en vitale steden en dorpen. Door concentratie op nationale en regionale grootschalige woningbouwlocaties, nabij werk en voorzieningen, voorkomen we dat onze landschappen worden aangetast en de wegen en spoorlijnen onnodig zwaar belast raken. We werken door aan een sterkere economie met een betrouwbare energievoorziening. We beschermen en behouden onze energie-intensieve clusters, zodat daar ook in de toekomst ruimte blijft voor industrie met de hoogste milieucategorie. We werken aan voldoende ruimte voor waterveiligheid en andere aanpassingen aan een veranderend klimaat. Door niet meer te bouwen in uiterwaarden en voldoende ruimte te reserveren rond waterkeringen kunnen we ook op lange termijn veilig leven in onze kwetsbare delta. We werken aan een toekomstbestendige landbouw, een robuuste natuur en meer biodiversiteit. Door landbouw aan te passen aan veranderende condities van water en bodem kunnen we voedsel produceren en ruimte maken voor natuur en water.

Inhoud en aanscherping van de Nota Ruimte in vogelvlucht
De Nota Ruimte is opgebouwd uit drie delen. Deel I schetst de fysisch-geografische en historische ontwikkeling van ons land, de context van mondiale trends, de grote opgaven in de fysieke leefomgeving en de ruimtelijke visie op hoofdlijnen. Deel II gaat inhoudelijk verder de diepte in en laat in kaartbeelden en met teksten zien hoe het ruimtelijk systeem en de inrichting van de leefomgeving in ons land zich in samenhang tot 2050 kunnen ontwikkelen. Dit deel bevat de visie en keuzes voor de vier integrale thema's *Wonen, werken en bereikbaarheid, Economie en energie, Landbouw en natuur* en *Water en bodem* en de sectorale paragrafen met beleid en keuzes. Alle vier de thema's zijn even belangrijk en hebben ook sterke onderlinge samenhang. Dat geldt ook voor de doorsnijdende thema's, zoals cultureel erfgoed, milieu en gezondheid en defensie. Deel III bevat de visie op de uitvoering. Hier beschrijven we de rijksregierol, het instrumentarium dat het Rijk in kan zetten en een verantwoording over het doorlopen participatieproces en de verwerking van de milieueffectrapportage.

De Nota Ruimte is op alle drie de delen aangescherpt ten opzichte van het Ontwerp. Zo is in het algemene visiedeel meer de nadruk gelegd op de volle breedte van de opgaven, met meer aandacht voor weerbaarheid, gezondheid en ruimtelijke kwaliteit. Ook is er een overzicht toegevoegd dat laat zien hoe het ruimtebeslag in Nederland door de jaren heen is veranderd én welke nieuwe ruimteclaims er richting 2050 zijn. Het overzicht laat zien dat dit niet gaat passen, tenzij we de keuzes maken, opgaven combineren en ruimte creëren door bijvoorbeeld te intensiveren.

Binnen het thema *Wonen, werken en bereikbaarheid* zijn tien nieuwe nationale grootschalige woningbouwlocaties toegevoegd, waarvan vijf een substantiële bijdrage leveren aan de woningbouwopgave tot en met 2035, en de vijf andere in de periode 2035-2040. Ook is in dit thema toegevoegd dat gewerkt gaat worden aan ruimtelijk voorzieningenbeleid en is de VISTA-strategie, als gebiedsgerichte strategie voor ruimtelijk-economische ontwikkeling, verder uitgediept en uitgewerkt.

In het thema *Economie en energie* is meer aandacht gekomen voor het aanpakken van netcongestie en de randvoorwaardelijkheid daarvan voor ruimtelijk-maatschappelijke opgaven. Ook is aangevuld hoe het Rijk regie gaat nemen op de ruimtelijke ordening in en rond de energie-intensieve haven- en industrieclusters en is er meer aandacht voor de benodigde ruimte voor bedrijventerreinen.

Het thema *Landbouw en natuur* is aangepast in lijn met de Kamerbrief "Weer ruimte voor boer, natuur en bouw" van de minister van LVVN (Kamerstuk 36 800-XIV-87), wat betekent dat de keuzes sterker gericht zijn op systeemherstel in kwetsbare gebieden. Ook is er meer aandacht voor de Natuurherstelverordening en natuurinclusiviteit buiten aangewezen natuurgebieden.

Binnen het thema *Water en bodem* is onder andere aangescherpt dat water en bodem sturend als richtinggevend principe wordt gehanteerd in de hele Nota Ruimte. Dit is ook in alle andere thema's verwerkt.

In deel III over uitvoering wordt nadrukkelijker ingegaan op de regierol van het Rijk en de sturingsstrategie voor uitvoering van de Nota Ruimte.

Totstandkoming Nota Ruimte
Met de oplevering van de NOVI in 2020 lag er een eerste Nationale Omgevingsvisie die de volle breedte van de fysieke leefomgeving besloeg. Gelijktijdig klonk de roep steeds sterker om meer nationale regie op de ruimtelijke ordening. Hierop werd besloten aan een nieuwe nationale omgevingsvisie te werken. Dit begon met de Ruimtelijke Ordeningsbrief uit mei 2022, die het fundament legde voor de ontwikkeling van nationaal ruimtelijk beleid waarin de nationale overheid een sterkere rol vervult dan in de voorgaande jaren, om zo samen met provincies, gemeenten en waterschappen aan de opgaven in de fysieke leefomgeving te werken. De Ruimtelijke Ordeningsbrief legde ook de basis voor integrale uitvoering van het omgevingsbeleid via het programma NOVEX. In NOVEX wordt nationaal en decentraal omgevingsbeleid op elkaar afgestemd en worden de ruimtelijke opgaven gezamenlijk gewogen om een samenhangende, integrale en doelgerichte uitvoering te bewerkstelligen. Vervolgens is in de zestien NOVEX-gebieden een Ontwikkelperspectief opgesteld met een visie voor de toekomst van het gebied en de veranderopgaven die daar spelen en hebben alle provincies ruimtelijke voorstellen opgeleverd.

In oktober 2023 is de Contourennotitie voor de Nota Ruimte verschenen. Deze presenteerde op hoofdlijnen de visie en schetste de inhoudelijke richting van de nieuwe Nota Ruimte. Eén jaar later, in juni 2024, is het Voorontwerp van de Nota Ruimte gepubliceerd. Dit was een extra tussenstap tussen de Contourennotitie en een Ontwerp-Nota Ruimte. De Contourennotitie en het Voorontwerp zijn beide

besproken met uw Kamer. Met het Voorontwerp onder de arm zijn in 2025 met alle provincies Ruimtelijke Arrangementen gesloten. Dit zijn wederkerige

bestuurlijke afspraken tussen het Rijk en de provincies over de ruimtelijke vertaling van nationale en regionale opgaven en de ordening en (ruimtelijke) inpassing daarvan. De Ruimtelijke Arrangementen en de Ontwikkelperspectieven uit de NOVEX-gebieden zijn benut bij het doorontwikkelen van het Voorontwerp naar de Ontwerp-Nota Ruimte.

In september 2025 is de Ontwerp-Nota Ruimte gepubliceerd. Na publicatie hebben mijn ambtenaren alle twaalf provincies bezocht om de Ontwerp-Nota Ruimte toe te lichten aan provincies, gemeenten en waterschappen en om vragen te beantwoorden. Daarnaast zijn gesprekken gevoerd met de koepels Interprovinciaal Overleg (IPO), Vereniging Nederlandse Gemeenten (VNG) en de Unie van Waterschappen (UvW). Ook is de Ontwerp-Nota Ruimte toegelicht aan en besproken met verschillende maatschappelijke partijen, waaronder VNO-NCW, MKB Nederland, Bouwend Nederland, vertegenwoordigers vanuit de land- en tuinbouwsector en de Groene11. Daarnaast zijn verschillende gesprekken gevoerd, onder andere met het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL) en het College van Rijksadviseurs (CRa) over hun reflecties op de Ontwerp-Nota Ruimte, met de Commissie mer over hun advies en met jongeren over hun visie op de fysieke leefomgeving. Ook heeft de Ontwerp-Nota Ruimte tien weken ter inzage gelegen, waarmee iedereen kon reageren op het Ontwerp. Er zijn circa 500 zienswijzen binnengekomen. De Nota van Antwoord gaat in op de behandeling en beantwoording van de zienswijzen en de wijze waarop dit eventueel heeft geleid tot aanpassingen ten opzichte van de Ontwerp-Nota Ruimte. Aan de Nota Ruimte heeft ook uitgebreid ontwerpend onderzoek ten grondslag gelegen. Met mijn brief van 3 maart jl. (Kamerstuk 29 435, nr. 271) is al een aantal onderzoeksresultaten meegestuurd. Bij deze brief zijn het ontwerpend onderzoek ‘ruimtelijk-economische ontwikkeling’ en de resultaten van vier werkplaatsen (Fellenoord Eindhoven, Terneuzen-North Sea Port District, Kraag van Utrecht en Wieringermeer) meegestuurd die hebben geholpen bij de onderbouwing van keuzes in de Nota Ruimte, en die ook zullen helpen bij de nadere uitwerking en uitvoering van deze keuzes in de Uitvoeringsstrategie.

Op 9 maart 2026 heb ik de Ontwerp-Nota Ruimte besproken met uw Kamer. Daarbij heeft uw Kamer 25 moties met betrekking tot de Nota Ruimte aangenomen en heb ik een aantal zaken aan uw Kamer toegezegd. In mijn brief van 29 mei 2026 (Kamerstuk 29 435, nr. 320) heb ik reeds uitgebreid toegelicht hoe ik omga met de aangenomen moties vanuit het Notaoverleg. Onderaan deze brief licht ik toe hoe ik alle openstaande moties en toezeggingen met betrekking tot de Nota Ruimte heb uitgevoerd of nog zal uitvoeren.

Op basis van uw moties, de binnengekomen zienswijzen op de Ontwerp-Nota Ruimte, het coalitieakkoord “Aan de slag” en relevante kabinetsbesluiten zoals binnen de Ministeriële Taskforce Versnelling Woningbouw en de Ministeriële Taskforce Landbouw, Natuur en Stikstof, de reflecties van het PBL en het CRa en het advies van de Commissie mer, en de vele gesprekken die de afgelopen maanden zijn gevoerd, heb ik de Ontwerp-Nota Ruimte aangescherpt tot het stuk dat nu bij u voorligt.

Op 4 november jl. zijn de aanscherpingen in de Nota Ruimte en de beantwoording van de zienswijzen besproken met de medeoverheden om hen voorafgaand aan de publicatie mee te nemen in de koers en keuzes in de Nota Ruimte zoals deze nu ook aan uw Kamer gestuurd zijn.

Uitvoeringsstrategie van de Nota Ruimte
Met het gereedkomen van de Nota Ruimte breekt een volgende fase aan. Want nu is het zaak van papier tot uitvoering te komen. Daarbij beginnen we niet bij nul. Samen met de medeoverheden, marktpartijen, maatschappelijke organisaties en burgers is de afgelopen jaren veel in gang gezet. Dit zie ik overal om mij heen, van groot tot klein. Zo stevenen we komend jaar voor het eerst af op de realisatie van 100.000 nieuwe woningen, werkt de energiesector hard aan het versterken van ons stroomnet en het verduurzamen van het energieaanbod, werken we met provincies en gemeenten samen om voldoende ruimte voor bedrijven te realiseren en zie ik dat in heel Nederland buurtgenoten de handen inéénslaan om hun eigen wijk te vergroenen.

Daarmee komen we een heel eind, maar zijn we er nog niet. De grote keuzes uit de Nota Ruimte vragen om een langjarige blik op de uitvoering, met een blijvende gezamenlijke inzet. Want de fysieke leefomgeving is niet alleen de verantwoordelijkheid van het kabinet, maar van ons allemaal. Hiervoor stelt het kabinet een Uitvoeringsstrategie op, waarin we aangeven aan welke vervolgstappen gewerkt gaat worden om te zorgen voor de doorwerking van de keuzes uit de Nota Ruimte (in het rijksbeleid, in decentraal beleid en in de regionale samenwerkingen, zoals in NOVEX) en om de basis te leggen voor daadwerkelijke uitvoering. Waar de Nota Ruimte een bestendig document is dat wordt vastgesteld voor de komende jaren, zal de Uitvoeringsstrategie een dynamischer karakter krijgen, met periodieke actualisaties om de doorwerking en uitvoering te stuwen én om de vinger aan de pols te houden. Ik zal deze Uitvoeringsstrategie op basis van de definitieve Nota Ruimte en in samenwerking met de medeoverheden opstellen. De medeoverheden zijn immers cruciaal om de uitvoering van de keuzes in de Nota Ruimte tot een succes te maken. Ik streef ernaar om de Uitvoeringsstrategie in het voorjaar van 2027 af te ronden.

Om een vliegende start te maken met de regionale uitwerking van acties die volgen uit Nota Ruimte en de Uitvoeringsstrategie, stel ik financiële realisatie-impuls van €4,2 miljoen beschikbaar. Deze middelen stort ik in het provinciefonds met een gelijke verdeling over alle provincies. Met de realisatie-impuls kan bijvoorbeeld worden gewerkt aan de regionale uitwerking van de VISTA-strategie, door hiervoor ontwerpend onderzoek te doen of door regionale ontwerpateliers te organiseren. Het budget kan ook worden ingezet om een start te maken met de regionale uitwerking van andere keuzes uit de Nota Ruimte. Voor de uitvoering van de ruimtelijke opgaven die volgen uit de Nota Ruimte heeft de NOVEX-aanpak een centrale plek. Ik verzoek de provincies om deze middelen in gezamenlijkheid met publieke partners in de gebieden een bestemming te geven.

Tot slot en vervolgproces
De Nota Ruimte is met grote zorgvuldigheid en in intensief gesprek met medeoverheden, maatschappij en uw Kamer tot stand gekomen. Met de Nota Ruimte maken we Nederland niet groter, maar wel ruimer. Door te kiezen, te combineren en te creëren, zorgen we dat we ook in 2050 en 2100 in een prettige,

mooie en gezonde leefomgeving kunnen wonen, werken en leven. Graag bespreek ik de Nota Ruimte met uw Kamer. Bij definitieve vaststelling van de Nota Ruimte, wordt deze formeel gepubliceerd in het Digital Stelsel Omgevingswet (DSO) en de Staatscourant en wordt iedereen die een zienswijze heeft ingediend op de hoogte gesteld van het verschijnen van de Nota van Antwoord. Daarmee zal de Nota Ruimte de NOVI vervangen als nieuwe nationale omgevingsvisie.

De minister van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening

Elanor Boekholt-O'Sullivan

Totaaloverzicht openstaande moties en toezeggingen met betrekking tot de Nota Ruimte

De volgende moties heb ik uitgevoerd met verwijzing naar de aanscherpingen in de Nota Ruimte ten opzichte van de Ontwerp-Nota Ruimte en doe ik daarom af:

- De motie Flach/Grinwis over de mogelijkheden voor "een wijkje erbij" uitbreiden naar 200 woningen (Kamerstuk 29 435, nr. 273) heb ik uitgevoerd met de aanscherpingen in het thema Wonen, werken en bereikbaarheid, bouwsteen Sterke en onderscheidende regio's;
- De motie Mooiman over de verschillende categorieën binnen de VISTA-strategie verder uitwerken en verdiepen (Kamerstuk 29 435, nr. 277) en de motie Mooiman over geen belemmeringen opwerpen gebaseerd op de categorie waarin een regio is geplaatst (Kamerstuk 29 435, nr. 278) heb ik beide uitgevoerd met de aanscherpingen in de toelichting op de VISTA-strategie in het thema Wonen, werken en bereikbaarheid;
- De motie Mooiman c.s. over een strategie ten bate van de leefbaarheid, sociale ontwikkeling en energiearmoede in de New Towns (Kamerstuk 29 435, nr. 279) heb ik uitgevoerd met de aanscherpingen in het integrale thema Wonen, werken en bereikbaarheid, bouwsteen Complete en prettige leefomgevingen en de sectorale paragraaf Wonen en wijken, waarin de opgave in de naoorlogse wijken en specifiek de New Towns (groeikernen) is opgenomen;
- De motie Mooiman/Grinwis over in beeld brengen hoe het richtinggevende karakter van de Nota Ruimte voldoende geborgd kan worden (Kamerstuk 29 435, nr. 280) heb ik uitgevoerd met de aanscherpingen in deel III van de Nota Ruimte, waarin wordt toegelicht hoe ervoor wordt gezorgd dat de keuzes uit de Nota Ruimte doorwerken naar het beleid en de regelgeving van medeoverheden;
- De motie Clemminck over ruimte-efficiëntie sturend maken bij keuzes over de energietransitie en de energiemix (Kamerstuk 29 435, nr. 282) heb ik uitgevoerd met de aanscherpingen in het thema Economie en energie en de sectorale paragraaf Energie, waarin een stevigere inzet op ruimte-efficiëntie is verweven;
- De motie Steen/Van Asten over een heldere definitie van "water en bodem sturend" in de Nota Ruimte (Kamerstuk 29 435, nr. 287) en de motie Teunissen/Kostić over "water en bodem sturend" integraal borgen in de Nota Ruimte (Kamerstuk 29 435, nr. 304) heb ik beide uitgevoerd met de aangescherpte Nota Ruimte, waarin water en bodem sturend als richtinggevend principe is opgenomen en is toegelicht, en aanvullend met verwijzing naar mijn brief van 29 mei 2026 (Kamerstuk 29 435, nr. 320) waarin de invulling van water en bodem sturend als richtinggevend principe uitgebreid staat toegelicht;
- De motie Zalinyan/Grinwis over een nationale aanpak datacenters en datakabels (Kamerstuk 29 435, nr. 288) heb ik uitgevoerd met de aanscherpingen in het thema Economie en energie, bouwsteen Inzetten op regionale kansen voor economie en energie, waarin keuzes over data-infrastructuur zijn toegevoegd en de nationale aanpak datacenters wordt behandeld. Aanvullend zal de staatssecretaris van EZK een nationale aanpak voor de ontwikkeling van datacenters aan uw Kamer doen toekomen;
- De motie Zalinyan/Grinwis over expliciet borgen hoe ruimtelijke voorwaarden voor een circulaire economie worden meegenomen (Kamerstuk 29 435, nr. 289 heb ik uitgevoerd met de aanscherpingen in de sectorale paragraaf Grondstoffen en circulair;

- De motie Zalinyan over ruimte voor sport, bewegen en spelen onderdeel maken van de Nota Ruimte (Kamerstuk 29 435, nr. 290) heb ik uitgevoerd met de aanscherpingen in het thema Wonen, werken en bereikbaarheid, bouwsteen Complete en prettige leefomgevingen, en de sectorale paragraaf Wonen en wijken;
- De motie Zalinyan over de regio Noord-Holland Noord het ontwikkelperspectief Stimuleren toekennen (Kamerstuk 29 435, nr. 292) en de motie Nobel over de regio Emmen onder de strategie "initiëren" laten vallen (Kamerstuk 29 435, nr. 300) heb ik beide uitgevoerd met de aanscherpingen in VISTA-strategie in het thema Wonen, werken en bereikbaarheid en de bijbehorende kaarten;
- De motie Zalinyan over uitwerken hoe de doelen voor natuur, waterkwaliteit, landschap en erfgoed gehaald kunnen worden (Kamerstuk 29 435, nr. 293) heb ik uitgevoerd met de aanscherpingen in het thema Landbouw en natuur, in de bouwstenen Kwetsbare gebieden en Robuust natuursysteem, de aanscherpingen in het thema Water en bodem en de aanscherpingen in de sectorale paragraaf Cultureel erfgoed en landschap;
- De motie Nobel c.s. over grootschalige woningbouwlocaties expliciet als zwaarwegend nationaal belang verankeren (Kamerstuk 29 435, nr. 297) heb ik uitgevoerd met de aanscherpingen in het thema Wonen, werken en bereikbaarheid, in de bouwsteen Ontwikkelgericht nationaal netwerk en de sectorale paragraaf Wonen en wijken;
- De motie Nobel over nettoafname van bedrijventerreinoppervlak voorkomen (Kamerstuk 29 435, nr. 299) heb ik uitgevoerd met de aanscherpingen in het thema Economie en energie, in de bouwsteen Toekomstbestendig maken van alle bedrijventerreinen;
- De motie Teunissen c.s. over duurzaamheid en omgevingskwaliteit als toetssteen borgen in de Nota Ruimte (Kamerstuk 29 435, nr. 301) heb ik uitgevoerd met de aanscherpingen in deel I van de Nota Ruimte en in de sectorale paragraaf Gezonde, schone en veilige leefomgeving;
- De motie Teunissen/Kostić over zo veel mogelijk expliciteren waar ruimte bespaard gaat worden (Kamerstuk 29 435, nr. 302) en de motie Grinwis/Van Asten over concreter inzicht in de som van ruimteclaims die voortvloeit uit de ambities in de Nota Ruimte (Kamerstuk 29 435, nr. 311) heb ik beide uitgevoerd met de aanscherpingen en nieuwe figuur over het ruimtebeslag in Nederland in hoofdstuk 4 van de Nota Ruimte;
- De motie Teunissen/Kostić over de Nota Ruimte juridisch houdbaar maken (Kamerstuk 29 435, nr. 303) heb ik uitgevoerd met de aanscherpingen in het thema Landbouw en natuur, waarmee de ruimtelijke visie wordt gepresenteerd en de ruimtelijke randvoorwaarden worden geschapen om te voldoen aan de wettelijke afspraken op het gebied van natuur- en waterkwaliteit, waarmee de Nota Ruimte juridisch houdbaar is in lijn met de bestaande afspraken;
- De motie Teunissen/Kostić over een duidelijke definitie en invulling van "natuurinclusiviteit" (Kamerstuk 29 435, nr. 306) heb ik uitgevoerd met de aanscherpingen in het thema Landbouw en natuur, bouwsteen Robuust natuursysteem;
- De motie Grinwis/Van Asten over voldoende coördinerende bevoegdheden en doorzettingsmacht voor de minister van VRO (Kamerstuk 29 435, nr. 312) heb ik uitgevoerd met de aanscherpingen in deel III in de Nota Ruimte en de inhoudelijke toelichting op deze motie in mijn brief van 29 mei 2026 (Kamerstuk 29 435, nr. 320);

- De gewijzigde motie Van Asten/Kostić over wijzigingen aanbrengen die noodzakelijk zijn om aan de natuurdoelen te voldoen (Kamerstuk 29 435, nr. 319) heb ik uitgevoerd met naar de aanscherpingen in het thema Landbouw en natuur, bouwsteen Robuust natuursysteem;
- De motie Zalinyan over een landelijke aanpak voor het ontstenen en vergroenen van de bebouwde omgeving (Kamerstuk 33 118, nr. 321) bestaat uit twee verzoeken aan de regering. Het tweede verzoek, om de handreiking "Groen in en om de stad" en de Landelijke maatlat voor een groene, klimaatadaptieve gebouwde omgeving op te nemen in de Nota Ruimte, heb ik uitgevoerd met de aanscherpingen in het thema Wonen, werken en bereikbaarheid, bouwsteen Complete en prettige leefomgevingen. Over de uitvoering van het andere dictum in deze motie wordt uw Kamer op een ander moment geïnformeerd;
- De motie Zalinyan over de hitteambitie uit de Nationale Klimaatadaptatiestrategie vast onderdeel maken bij afwegingen inzake woningbouw en gebiedsontwikkeling (Kamerstuk 33 118, nr. 323) heb ik uitgevoerd met de aanscherpingen in het thema Wonen, werken en bereikbaarheid, bouwsteen Complete en prettige leefomgevingen.

De volgende moties leidden niet tot aanpassingen in de Nota Ruimte ten opzichte van de Ontwerp-Nota Ruimte en doe ik daarom af met een toelichting:

- Naar aanleiding van de motie Flach c.s. over bezien waar ingezet kan worden op dubbel ruimtegebruik en obstakels wegnemen voor toepassing van agri-PV (Kamerstuk 29 435, nr. 272) is het kabinet in gesprek gegaan met medeoverheden en de zonne-energiesector over de doorontwikkeling van agri-PV en randvoorwaarden om de huidige uitdagingen weg te nemen. Hoewel voor verschillende vormen van agri-PV reeds ondersteuning beschikbaar is via de SDE++, bevindt de toepassing zich nog in een fase van doorontwikkeling. Er bestaan nog kennisvragen over onder meer de effecten op bodemkwaliteit, gewasgroei en de ruimtelijke inpassing van verschillende vormen van agri-PV. Daarnaast ervaren medeoverheden uitdagingen bij de vergunningverlening, doordat praktijkvoorbeelden en de kennisbasis nog in ontwikkeling is. De momenteel lopende innovatieprojecten dragen bij aan de verdere kennisopbouw en worden door het Rijk ondersteund via onder meer de DEI+ en de MOOI-regeling. Het kabinet blijft ruimte bieden aan kansrijke vormen van agri-PV en heeft bij de ontwikkeling van agri-PV oog voor stabiele en voorspelbare fiscale (financiële) randvoorwaarden voor agrarische ondernemers. Samen met medeoverheden en de sector beziet het kabinet welke acties prioriteit hebben om de randvoorwaarden voor uitrol van agri-PV in het landelijk gebied verder op orde te brengen;
- De motie Teunissen/Kostić over genoeg ruimte voor rivieren en dijken op de lange termijn en meer ruimte voor natuurlijke vormen van kustverdediging (Kamerstuk 29 435, nr. 305) is uitgevoerd door, net als in de Ontwerp-Nota Ruimte, in het thema Water en bodem de keuze te maken om in de toekomst voldoende ruimte te hebben voor de afvoer van hoogwater en het voorkomen van overstromingen. De exacte keuzes voor locaties met ruimtelijke reserveringen voor waterafvoer in het rivierengebied worden verder uitgewerkt in het programma Ruimte voor de Rivier 2.0;
- De motie Grinwis c.s. over de mogelijkheden en consequenties van ruimtelijke ontwikkelingen in het Markermeer/IJmeer (Kamerstuk 29 435,

314) heb ik uitgevoerd door hier samen met de minister van IenW een onafhankelijk onderzoek naar te laten uitvoeren. Het onderzoek is als bijlage bij deze brief meegestuurd en leert ons dat stadsontwikkeling technisch mogelijk is, zij het met aanzienlijke investeringskosten. Alles overwegende ziet het kabinet nu geen aanleiding om in de Nota Ruimte aanvullende ruimte voor ruimtelijke ontwikkelingen in het Markermeer/IJmeer te reserveren tot 2050 bovenop wat nu al mogelijk is in het Besluit kwaliteit leefomgeving (Bkl). Het kabinet blijft zich inzetten voor drijvend bouwen, op plekken waar dat mogelijk is. In de Nota Ruimte geef ik daarnaast de opdracht om te onderzoeken waar in Nederland op langere termijn nieuwe stedelijke ontwikkeling mogelijk is om in de groeiende en veranderende vraag naar woonruimte te voorzien;

- De motie Grinwis c.s. over de mogelijkheden en consequenties van landaanwinning in de kustzone (Kamerstuk 29 435, nr. 314) heb ik uitgevoerd met de toelichting in mijn brief van 29 mei 2026 (Kamerstuk 29 435, nr. 320), waarin staat langs welke sporen de motie wordt opgepakt en dat de resultaten van het onderzoek na publicatie van de Nota Ruimte worden verwacht;
- De motie Mooiman over de stapeling van beschermingsregimes en -categorieën (Kamerstuk 33 118, nr. 327) is uitgevoerd door in de Nota Ruimte de integrale afweging te maken tussen de verschillende ruimtelijke belangen in Nederland. Daarbij weeg ik ook het belang van de woningbouwopgave af tegen andere ruimtelijke belangen, waaronder de verschillende beschermingsregimes en de mogelijke stapeling hiervan. Ik blijf hiernaast met betrokken partners in gesprek over hoe de woningbouw kan worden versneld en onnodige belemmeringen voor de woningbouw kunnen worden weggenomen. Ik zet mij met de Vereenvoudigingsopgave Fysiek Leefomgeving en Volkshuisvesting in op het vereenvoudigen van wet- en regelgeving, zoals tevens is opgenomen in het Actieplan Versnelling Woningbouw;
- De gewijzigde motie De Groot en Grinwis (Kamerstuk 33 118, nr. 342) verzoekt de regering als vervolg op de lopende onderzoeken naar landaanwinning te verkennen hoe het terugverdienvermogen kan worden betrokken bij de eventuele plannen rondom landaanwinning voor economische ontwikkeling, ruimte voor energieproductie en AI-infrastructuur. Deze motie sluit aan bij de verkenning naar ruimtegebrek in de Rotterdamse haven en een impuls voor de Leefomgeving die in januari van dit jaar door het Rijk, provincie Zuid-Holland, gemeente Rotterdam en Havenbedrijf Rotterdam is gestart (Kamerstuk 36 800-A, nr. 11). Daarbij is een zeewaartse uitbreiding van de Maasvlakte één van de te onderzoeken oplossingsrichtingen voor ruimtegebrek, naast intensiveren en optimaliseren van het ruimtegebruik in de bestaande haven en het benutten van het potentieel van bestaande bedrijventerreinen in de regio. De oplossingsrichtingen faciliteren de ruimtevraag van de transitie van de Rotterdamse haven en van andere nationale programma's om zo de energie-, grondstoffen en materialentransitie te kunnen realiseren. De resultaten en de voorkeursbeslissing van deze verkenning worden eind 2027 verwacht. Bij het besluit in het BO MIRT van januari 2026 om de verkenning te starten hebben Rijk, provincie Zuid-Holland, gemeente Rotterdam en Havenbedrijf Rotterdam afgesproken aan het einde van de verkenning bekostigingsafspraken te maken, waar zowel 'ruimtegebrek haven' als

'impuls' onderdeel van uit maken. Voor het 'ruimtegebrek haven is er bij een mogelijke zeewaartse uitbreiding van de Maasvlakte een businesscase die zicht op bekostiging biedt, die door een belangrijk deel gedekt wordt door de grondexploitatie. Daarnaast wordt tijdens de Verkenning een Maatschappelijke Kosten-Baten Analyse (MKBA) uitgevoerd. Daarbij zal ook het terugverdienvermogen worden betrokken.

De volgende moties doe ik nog niet af:

- De motie Van Asten over in de uitvoeringsstrategie ingaan op de samenhang tussen de bestaande overlegstructuren met medeoverheden positionering BOL's (Kamerstuk 29 435, nr. 276) wordt verwerkt in de Uitvoeringsstrategie;
- De motie Zalinyan c.s. over onderzoeken hoe via gebiedsgerichte arrangementen middelen van verschillende ministeries kunnen worden gebundeld (Kamerstuk 29 435, nr. 291) wordt verwerkt in de Uitvoeringsstrategie;

De volgende toezeggingen heb ik uitgevoerd:

- Met TZ202604-013 heb ik het lid Kostić toegezegd in gesprek te gaan met het PBL over de integrale borging van de milieukwaliteit zoals besproken in de reflectie op de Ontwerp-Nota Ruimte, en over de vraag of de minister en het PBL hetzelfde bedoelen. Dit gesprek heb ik gevoerd;
- Met TZ202604-014 heb ik het lid De Groot toegezegd op werkbezoek te gaan naar de regio Emmen in het kader van de VISTA-classificatie. Zoals ik reeds in het commissidebat Ruimtelijke Ordening van 11 juni heb toegelicht, ben ik op 1 juni jl. op bezoek geweest in Emmen. Ik was daar onder de indruk van de goede samenwerking tussen overheden, kennisinstellingen en bedrijfsleven en de dynamiek die deze samenwerking in deze regio teweegbrengt. In dit bezoek heb ik ook zorgen uitgesproken richting deze regio of er voldoende basis is voor een hogere ambitie voor woningbouw en economische ontwikkeling die de regio Emmen beoogt met de aanduiding "initiëren" in de VISTA-strategie. We willen namelijk niet bouwen voor de leegstand;
- Met TZ202604-018 heb ik uw Kamer toegezegd in de herijking van de Nota Ruimte terug te komen op welke keuze er gemaakt moet worden op het gebied van industrie en de verdeling van de ruimte. Deze toezegging heb ik uitgevoerd met de aanscherpingen in de Nota Ruimte in het thema Economie en energie, bouwsteen Verduurzamen, beschermen en versterken van energie-intensieve haven- en industrieclusters;
- Met TZ202604-020 heb ik het lid Wiersma toegezegd om juridisch te laten toetsen of de formulering van waterpeilen in veenweidegebieden in de Ontwerp-Nota Ruimte leidt tot voorzienbaarheid en mensen in de problemen brengt. Deze toezegging heb ik uitgevoerd. Hieronder licht ik het advies van de Landsadvocaat over nadeelcompensatie bij peilverhoging in veenweidegebieden toe;
- Met TZ202604-021 heb ik uw Kamer toegezegd om in gesprek te gaan met de Deltacommissaris om mij te laten bijpraten over woningbouw op locaties die kwetsbaar zijn voor klimaatrisico's. Dit gesprek heeft plaatsgevonden;
- Met TZ202604-023 heb ik het lid Van Asten toegezegd om in de definitieve Nota Ruimte meer aandacht te geven aan grondstofwinning en de bijbehorende ruimtevraag. Deze toezegging heb ik uitgevoerd met de

aanscherpingen in het thema Economie en energie en de sectorale paragraaf Grondstoffen en circulair;
- Met TZ202604-024 heb ik het lid Steen toegezegd om in de definitieve Nota Ruimte meer aandacht te besteden aan de ruimte voor het mkb. Deze toezegging heb ik uitgevoerd met de aanscherpingen in het thema Economie en energie, in de bouwsteen Toekomstbestendig maken van alle bedrijventerreinen, waarin in algemene zin wordt ingegaan op de ruimtevraag van bedrijven;
- Met TZ202606-183 heb ik uw Kamer toegezegd om voorafgaand aan het commissiedebat Ruimtelijke Ordening op 26 november de concept-definitieve Nota Ruimte met de Kamer te delen. Deze toezegging heb ik uitgevoerd met deze brief en bijgevoegde Nota Ruimte;
- Met TZ202305-023 heeft mijn ambtsvoorganger het voormalig Kamerlid Van Esch toegezegd om in de Nota Ruimte het interbestuurlijk toezicht op ruimtelijke plannen uit te werken. Deze toezegging heb ik uitgevoerd door in deel III, hoofdstuk 13, van de Nota Ruimte in te gaan op de wijze waarop de doorwerking en uitvoering van de Nota Ruimte wordt geborgd, waarbij interbestuurlijk toezicht conform de Omgevingswet een (uiterst) middel is.

De volgende toezeggingen zal ik nog uitvoeren:
- Met TZ202604-025 heb ik uw Kamer toegezegd om met de minister van IenW in gesprek te gaan over de bijdrage van wandelen en hier in de uitvoeringsstrategie op terug te komen. Dit gesprek zal ik nog voeren en daarom blijft deze toezegging openstaan;
- Met TZ202604-026 heb ik uw Kamer toegezegd om in de uitvoeringsstrategie inzichtelijk te maken welke financiële middelen er beschikbaar zijn voor de fysieke leefomgeving. Deze toezegging zal ik invullen bij publicatie van de Uitvoeringsstrategie en blijft dus openstaan.

Advies Landsadvocaat over nadeelcompensatie peilverhoging veenweide
Naar aanleiding van mijn toezegging aan het lid Wiersma (TZ202604-020) heb ik de Landsadvocaat advies gevraagd over hoe het zit met voorzienbaarheid van schade bij peilverhoging in veenweidegebied. Uit dit advies, dat bij deze brief wordt meegestuurd, blijkt dat ondernemers die op dit moment gevestigd zijn in veenweidegebieden en die bij de uitoefening van hun reguliere bedrijfsactiviteiten schade zullen ondervinden als gevolg van de verhoging van het peil in de toekomst aanspraak kunnen maken op nadeelcompensatie nadat een concreet peilbesluit is genomen. Voor de hoogte van die nadeelcompensatie komt de schade in aanmerking die het normale maatschappelijke risico overstijgt. Daarbij is van belang of de schadeoorzaak in de lijn der verwachting lag. Wat in lijn der verwachting ligt is in generieke zin lastig te zeggen omdat dat van vele factoren afhankelijk is.

Voor toekomstige nieuwe investeringen (zoals de aankoop van nieuwe gronden of andere investeringen) geldt dat de Nota Ruimte voldoende concreet is op dit punt om te kunnen spreken van voorzienbaarheid in de zin dat een ondernemer geacht wordt het risico op schade te hebben aanvaard (actieve risicoaanvaarding). Schade in verband met dit soort nieuwe investeringsbeslissingen geeft geen aanspraak op nadeelcompensatie. De Nota Ruimte hoeft overigens niet het enige beleidsstuk te zijn waar die voorzienbaarheid uit kan volgen.

Mochten ondernemers, die gevestigd zijn in het veenweidegebied, nog voordat de peilbesluiten worden genomen, problemen ondervinden bij de verkoopbaarheid van hun gronden, dan komt eventuele waardevermindering niet voor nadeelcompensatie in aanmerking. Binnen de Omgevingswet is er bewust voor gekozen dat geen schadevergoeding kan worden verkregen voor de voorbereiding van besluiten die haar schaduw op de waarde van onroerende zaken vooruitwerpt, zogenoemde schaduwschade, omdat het lastig is om het causaal verband te bepalen tussen een besluit en de waardevermindering van een onroerende zaak. De waardevermindering is volgens diverse experts vaak afhankelijk van veel factoren, zoals de ligging van de onroerende zaak, de staat waarin een onroerende zaak verkeert, de feitelijke gebruiksmogelijkheden ervan en economische en financiële ontwikkelingen (Kamerstukken II 2017/18, 34 986, nr. 3, § 2.1.2.8 (pagina 30 e.v., schaduwschade). Ik heb met de kennis van dit advies geen aanleiding gezien de Nota Ruimte op dit onderwerp aan te passen. Het advies stuur ik met deze brief mee.